

УДК 343.131

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.82.3.15>

ЗАСАДА ЗАХИСТУ ПРАВОВОЇ ДОВІРИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Лоскутов Т.О.,
*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінально-правових дисциплін
Криворізького навчально-наукового інституту
Донецького державного університету внутрішніх справ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2686-9201>*

Лоскутов Т.О. Засада захисту правової довіри у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану.

Стаття присвячується дослідженню засади захисту правової довіри у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану. Під час постановки проблеми зазначається, що стан кримінального та кримінального процесуального законодавства, а також практика його реалізації в умовах воєнного стану має бути стабільними, однаковими, прогнозованими та ефективними. У ході розкриття стану опрацювання відповідної проблематики відзначається, роботи вчених торкалися деяких складових засади захисту правової довіри у кримінальному провадженні, проте вказана засада під час воєнного стану комплексно не досліджувалася у процесуальній доктрині. У перебігу викладу основного матеріалу підкреслюється, що при інтенсивному нормотворчому процесі щодо «удосконалення» змісту КПК стосовно регулювання кримінального провадження в період воєнного стану неможна взагалі вести мову про стабільність та прогнозованість кримінальних процесуальних приписів, правову визначеність та забезпечення прав і свобод людини у кримінальному процесі, а відтак – про захист правової довіри у царині кримінального судочинства під час воєнного стану. Акцентується увага на тому, що про ігнорування засади захисту правової довіри у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану свідчить існування правової регламентації не завжди адекватного процесуальним повноваженням суб'єктів кримінального процесу захисту від порушення прав і свобод людини. Визначається, що неузгодженість приписів Конституції України та Кримінального процесуального кодексу України в частині правового регулювання окремих прав і свобод в умовах воєнного стану обумовлює наявність правової невизначеності кримінального процесуального законодавства, що негативно позначається на правовому становищі особи у сфері кримінального процесу. Підсумовується, що проблемність забезпечення засади захисту правової довіри у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану відображається у дефектному правовому регулюванні прийняття судом рішення всупереч волі обвинуваченого щодо проведення дистанційного судового розгляду, при якому обвинувачений знаходиться поза межами приміщення суду.

Ключові слова: захист правової довіри, принцип, воєнний стан, кримінальне провадження, права і свободи людини, повноваження, ефективна участь, кримінальне процесуальне законодавство, обвинувачений, дистанційний судовий розгляд.

Loskutov T.O. The principle of protection of legal trust in criminal proceedings under martial law.

The article is devoted to the study of the principles of protection of legal trust in criminal proceedings under martial law. When posing the problem, it is noted that the state of criminal and criminal procedural legislation, as well as the practice of its implementation in the conditions of martial law, should be stable, uniform, predictable and effective. In the course of revealing the state of development of the corresponding issues, it is noted that the works of scientists touched on some components of the principle of protection of legal trust in criminal proceedings, however, the specified principle during martial law was not comprehensively investigated in the procedural doctrine. In the course of the presentation of the main material, it is emphasized that with the intensive rule-making process

regarding the «improvement» of the content of the Criminal Procedure Code in relation to the regulation of criminal proceedings in the period of martial law, it is impossible to talk at all about the stability and predictability of criminal procedural prescriptions, legal certainty and the provision of human rights and freedoms in the criminal process, and therefore - about the protection of legal trust in the field of criminal justice during martial law. Attention is drawn to the fact that the existence of legal regulations that are not always adequate to the procedural powers of the subjects of the criminal process to protect against violations of human rights and freedoms indicates the disregard of the principle of protection of legal trust in criminal proceedings under martial law. It is determined that the inconsistency of the provisions of the Constitution of Ukraine and the Criminal Procedure Code of Ukraine in terms of the legal regulation of certain rights and freedoms in the conditions of martial law causes the presence of legal uncertainty in criminal procedural legislation, which negatively affects the legal position of a person in the field of criminal proceedings. It is concluded that the difficulty of ensuring the principle of legal trust protection in criminal proceedings under martial law is reflected in the defective legal regulation of the court's decision-making against the will of the accused regarding remote trial, in which the accused is outside the court premises.

Key words: protection of legal trust, principle, martial law, criminal proceedings, human rights and freedoms, powers, effective participation, criminal procedural law, accused, remote trial.

Постановка проблеми. Введення в Україні воєнного стану обумовило виникнення багатьох викликів для законодавчої, судової та виконавчої гілок влади. В юридичній сфері такі виклики, насамперед, стосуються правового регулювання та правореалізації у період воєнного стану. Особливо уважно необхідно відноситися до сфери кримінального судочинства, оскільки її призначенням є публічне та справедливе притягнення винної особи до кримінальної відповідальності під час правового режиму воєнного стану. Тому стан кримінального та кримінального процесуального законодавства, а також практика його реалізації в умовах воєнного стану має бути стабільними, однаковими, прогнозованими та ефективними. Це свідчить про актуальність дослідження засади захисту правової довіри у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану.

Стан опрацювання проблематики. Питання щодо засади захисту правової довіри у кримінальному провадженні в період воєнного стану є майже недослідженим у теорії кримінального процесу. Лише окремі аспекти цієї засади у царині кримінального судочинства розглядалися наступними вченими як І.В. Глов'юк, М.С. Городецька, О.М. Дроздов, О.В. Капліна, О.В. Лазукова, Л.М. Лобойко, В.В. Михайленко, Г.К. Тетерятник, та іншими. Роботи вчених торкалися деяких складових засади захисту правової довіри у кримінальному провадженні. Вказана засада під час воєнного стану комплексно не досліджувалася у процесуальній доктрині.

Метою статті є дослідження засади захисту правової довіри у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану. Для досягнення цього бажаного результату необхідно виконати такі завдання: проаналізувати приписи кримінального процесуального законодавства та теоретичні погляди щодо засади захисту правової довіри у кримінальному провадженні під час воєнного стану; визначити проблеми щодо дотримання засади захисту правової довіри у кримінальному провадженні в обстановці воєнного стану.

Вклад основного матеріалу. Попри те, що у процесуальній теорії не приділяється достатньої уваги засаді захисту правової довіри, у загальній теорії права цей принцип розглядається. Так, в одній з праць з теорії права зазначається, що хоч принцип захисту довіри справді значною мірою впливає з принципу правової певності (визначеності), є його продовженням, він акцентує увагу на специфічних аспектах правової певності, які мають особливе значення для забезпечення верховенства права. Це дає підстави розглядати цей принцип окремо від принципу юридичної визначеності [1, с. 371].

Принцип захисту довіри передбачає, зокрема, забезпечення: впевненості громадян у тому, що їх правове становище залишатиметься стабільним і в майбутньому не погіршуватиметься; публічності діяльності держави, стабільності законодавства та прогнозованості його розвитку; адекватного дискреційним повноваженням відповідних державних органів захисту від свавільних рішень; поваги держави до так званих «легітимних очікувань» (legitimate expectation) [1, с. 371-372].

При такому змістовному наповненні засади захисту правової довіри, остання є вкрай актуальною для сфери кримінального провадження в Україні в період воєнного стану. Оскільки кримі-

нальний процесуальний закон у частині правової регламентації кримінального провадження під час воєнного стану залишається нестабільним та його розвиток важко спрогнозувати. Як влучно ще у 2022 році зазначає А. Славицька, з моменту проголошення воєнного стану зміни до КПК вносили вже щонайменше 8 разів (після публікації авторки приписи КПК змінювалися вже більше 10 разів (курсив – Т.Л.)). І щось підказує, що це ще не межа. Доводиться, на жаль, констатувати, що постійні зміни до КПК зводять нанівець будь-який судовий контроль над процесами слідства і нівелює забезпечення прав особи [2].

Дійсно, при такому інтенсивному нормотворчому процесі щодо «удосконалення» змісту КПК стосовно регулювання кримінального провадження в період воєнного стану неможна взагалі вести мову про стабільність та прогнозованість кримінальних процесуальних приписів, правову визначеність та забезпечення прав і свобод людини у кримінальному процесі, а відтак – про захист правової довіри у царині кримінального судочинства під час воєнного стану.

У цьому контексті потрібно вказати на те, що аналогічна нестабільність положень КПК у мирний час, на яку ми акцентували увагу в одній з попередніх публікацій [3], також зумовлює не прогнозованість та правову невизначеність кримінальних процесуальних норм, що не може негативно не відобразитися на реалізації принципу захисту правової довіри у кримінальному процесі.

Про ігнорування засади захисту правової довіри у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану свідчить існування правової регламентації не завжди адекватного процесуальним повноваженням суб'єктів кримінального процесу захисту від порушення прав і свобод людини. Прикладом є правове регулювання у КПК повноважень сторони обвинувачення приймати рішення щодо арешту майна, проведення обшуку в житлі чи іншому володінні особи (п. 2 ч. 1 ст. 615 КПК) за відсутності обов'язкового подальшого та максимально швидкого судового контролю за перевіркою законності відповідних рішень. Так саме прикладом невиконання засади захисту правової довіри, на наш погляд, є унормування автоматичного продовження тримання під вартою (ч.ч. 5, 6 ст. 615 КПК) без обов'язкового подальшого та оперативного судового контролю.

До того ж наявність правового регулювання неадекватного процесуальним повноваженням суб'єктів кримінального провадження захисту від свавільних рішень підтверджується аналізом положень законодавства, що зроблений І. Гловюк та В. Завтуром. Розглядаючи зміни до КПК щодо проведення обшуку у аспекті комп'ютерних систем, автори справедливо зазначають, що без сумніву, зважаючи на особливості таких систем та необхідність дотримання конвенційних гарантій по ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, межі розсуду сторони обвинувачення у даному випадку сформульовані надзвичайно широко, дискреція по суті є необмеженою [4]. Вчені посилаючись на європейські стандарти забезпечення прав і свобод людини підкреслюють, що відповідні гарантії захисту мають бути чітко встановлені законом та мають застосовуватись до нагляду за діяльністю відповідних органів або служб [4]. Без унормування у КПК конкретних гарантій захисту від прийняття свавільних рішень суб'єктами кримінального процесу неможна буде забезпечити дієвість принципу захисту правової довіри у кримінальному провадженні.

Також недотримання засади захисту правової довіри у кримінальному провадженні у період воєнного стану можна побачити в урегулюванні у КПК особливостей обмеження права на свободу (ч.ч. 2, 5 ст. 615 КПК), права на захист (ч. 12 ст. 615 КПК), права на оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів кримінального процесу (п. 5 ч. 1 ст. 615 КПК). Тому що у чинній нормі ст. 64 Конституції України встановлено, що в умовах воєнного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені, зокрема, ст.ст. 29, 55, 59, 63 Конституції [5].

Неузгодженість приписів Конституції України та КПК у частині правового регулювання окремих прав і свобод в умовах воєнного стану свідчить про наявність правової невизначеності кримінального процесуального законодавства, що негативно позначається на правовому становищі особи у сфері кримінального процесу. З набуттям чинності окремих положень ст. 615 КПК процесуальне положення особи у кримінальному провадженні значно погіршилося всупереч нормативним вимогам Конституції України. Вочевидь, при такій ситуації важко вести мову про стабільність правового становища особи, що передбачає засаду захисту правової довіри у кримінальному провадженні.

Окреслена колізія конституційних норм та приписів КПК під час воєнного стану обумовлена недосконалістю приписів Конституції України. Останні у ст. 64 є занадто категоричними, що не

дозволяють відступів від забезпечення окремих прав і свобод людини навіть в період воєнного стану. Хоча воєнна обстановка об'єктивно вимагає посилення публічного інтересу, заходів безпеки, що потребує деяких додаткових обмежень прав і свобод людини у кримінальному процесі. Тому законодавець вимушений внести відповідні зміни та доповнення до розділу IX-1 КПК та формально поставити під сумнів дотримання засади захисту правової довіри у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану.

Окрім того, недотримання засади захисту правової довіри у кримінальному провадженні у період воєнного стану виявляється у безальтернативному правовому регулюванні прийняття судом рішення проти волі обвинуваченого щодо проведення дистанційного судового провадження під час дії воєнного стану (ч. 2 ст. 336 КПК).

Винесення судом ухвали про здійснення відеоконференції з обвинуваченим під час судового провадження всупереч волі останнього суттєво погіршує процесуальне становище обвинуваченого та є проявом неповаги держави до його «легітимних очікувань».

Участь обвинуваченого у судовому засіданні шляхом застосування технічних засобів обмежує права обвинуваченого на справедливий судовий розгляд у частині забезпечення права останнього на ефективну участь. Через проведення дистанційного судового розгляду, при якому обвинувачений знаходиться поза межами приміщення суду, значно ускладнюється реалізація прав і свобод, закріплених ч. 3 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, зокрема, права захищати себе особисто (с), допитувати свідків обвинувачення (b) [6].

У рішенні «Тарасов проти України» (2013) Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) зазначив, що, в принципі, право обвинуваченого за ст. 6 на ефективну участь у розгляді включає право не тільки бути присутнім, але й слухати і стежити за ходом засідань. Притаманне самому поняттю змагального процесу, це право може бути також виведене з права обвинуваченого «захищати себе», що згадується, зокрема, у ст. 6 § (3). «Ефективна участь» у цьому контексті передбачає, що обвинувачений повинен мати можливість пояснити своїм адвокатам свою версію подій, вказати на які-небудь заяви, з котрими він не згоден, та інформувати їх про будь-які факти, що повинні бути висунуті на його захист [7].

У зв'язку з тим, що право на справедливий суд не може бути обмежене у період воєнного стану, тому і право на ефективну участь обвинуваченого також не може обмежуватись в обстановці воєнного стану. Усі гарантії права на ефективну участь обвинуваченого у судовому провадженні мають дотримуватись під час правового режиму воєнного стану.

Проаналізувавши практику ЄСПЛ І.В. Гловюк та О.М. Дроздов слушно зазначають, що присутність у судовому засіданні розглядається у практиці ЄСПЛ як складова гарантії права обвинуваченого на ефективну участь у кримінальному процесі та права захищати себе особисто. Обмеження з міркувань безпеки не можуть заперечувати саму сутність цього права [8, с. 440].

Таким чином, ситуація небезпеки, що викликана проведенням бойових дій не може впливати на обмеження права на ефективну участь обвинуваченого під час судового розгляду. Право обвинуваченого бути присутнім, вислуханим, а також право стежити та реагувати на перебіг судового провадження є важливим для забезпечення ефективної участі у судовому засіданні та визначальним для справедливого судового розгляду. Саме тому законодавче регулювання прийняття рішення судом про здійснення дистанційного судового розгляду, при якому обвинувачений знаходиться поза межами приміщення суду, проти волі обвинуваченого є недосконалим та потребує внесення змін до кримінального процесуального закону.

Крім того, винесення судом рішення щодо проведення відеоконференції з обвинуваченим всупереч його волі свідчить про неповагу держави до «легітимних очікувань» такого обвинуваченого в умовах воєнного стану. Оскільки обвинувачений в розумінні ч. 3 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод має «законні очікування» на забезпечення конвенційних прав і свобод, зокрема, права на ефективну участь у період воєнного стану. Попри дію правового режиму воєнного стану обвинувачений законно очікує забезпечення його участі під час судового розгляду для безпосередньої реалізації усіх прав перед судом для доведення своєї правової позиції та спростування доказів сторони обвинувачення.

Тому навіть під час воєнного стану ухвалення судом рішення про дистанційну участь обвинуваченого у судовому засіданні проти його волі є проявом неповаги держави до «легітимних очікувань» обвинуваченого у частині забезпечення права на ефективну участь, яке є складовою права на справедливий судовий розгляд.

Отже, проблемність забезпечення засади захисту правової довіри у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану також відображається у дефектному правовому регулюванні прийняття судом рішення всупереч волі обвинуваченого щодо проведення дистанційного судового розгляду, при якому обвинувачений знаходиться поза межами приміщення суду.

Висновки. На підставі проведеного дослідження положень кримінального процесуального законодавства та теоретичних уявлень можна констатувати, що недотримання засади захисту правової довіри у кримінальному провадженні під час воєнного стану підтверджується наступним:

- нестабільністю кримінального процесуального закону, що негативно впливає на правову визначеність кримінальних процесуальних норм та забезпечення прав і свобод людини у кримінальному провадженні під час воєнного стану;
- правовою регламентацією не завжди адекватного процесуальним повноваженням суб'єктів кримінального процесу захисту від порушення прав і свобод людини в умовах воєнного стану;
- неузгодженістю норм Конституції України та приписів КПК у частині правового регулювання окремих прав і свобод в період воєнного стану;
- законодавчим регулюванням прийняття судом рішення проти волі обвинуваченого щодо проведення дистанційного судового розгляду, при якому обвинувачений знаходиться поза межами приміщення суду.

Наведені проблеми щодо дотримання засади захисту правової довіри у кримінальному провадженні під час воєнного стану можуть бути вирішені шляхом виваженого та збалансованого внесення законодавчих змін та доповнень до кримінального процесуального законодавства.

Перспективами подальших наукових розвідок в даному напрямку можуть бути такі: визначення інших проблемних аспектів засади захисту правової довіри у кримінальному провадженні в обстановці воєнного стану; дослідження дії інших засад у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Загальна теорія права: *Підручник* / За заг. ред. М.І. Козюбри. К.: Ваіте, 2015. 392 с.
2. Славицька А. Коли кількість не означає якість: скільки ще змін витримає КПК? *Закон і бізнес*. 19.07.2022. URL: https://zib.com.ua/ua/152163-koli_kilkist_ne_oznachae_yakist_skilki_sche_zmin_vitrimae_kp.html?fbclid=IwAR1fFC9ARSV615Jyh0GEk986-9JDdSE1FSMAbD32C0Lfaw-k-rqujuYV6Cs.
3. Лоскутов Т.О. Стабільність кримінального процесуального закону та забезпечення прав людини. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. 2015. № 2. С. 189–194.
4. Гловюк І., Завтур В. Підвищення ефективності досудового розслідування: до питання пропорційності обмеження прав людини. *Закон і бізнес*. 06.04.2022. URL: <https://zib.com.ua/ua/151120.html>.
5. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
7. Рішення Європейського суду з прав людини «Гарасов проти України» від 31 січня 2014 р. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-204038>.
8. Гловюк І.В., Дроздов О.М. Проведення судового засідання у режимі відеоконференції у кримінальному провадженні: доктринальні та практичні проблеми. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 1. С. 438–444. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2023/104.pdf.